

ՍՈՒՐԲ ՏԵՂԵԱՅ ԽՆԴԻՐԸ

(Շարունակութիւն, տես թիւ 3.)

Երեք աւուր յետոյ նամակ մը ըստացաւ Սրբազան Պատրիարքն Վաղի փաշայի հրամանաւ գրուած, որով լուր կուտար թէ, Սիօն լեւան վրայ Հայոց ազգին գերեզմանատան վերաբերեալ բոլոր թղթերն հետն առնելով՝ Յունաց վանքը բարեհաճի երթալ այս ինչ ժաման։

Նշանակեալ ժամանակին գնաց Ս. Պատրիարքն առանց թուղթ մի հետը տանելու։ Հոն գտաւ նաև Վամասկոսի Վաղղիոյ Պ. Հիւսարտոսն Վսեմ Վալի փաշային և Սիւնիքէֆէնտիին հետ։ Օկնի սովորական խօսակցութեան ըսաւ Նորին Վսեմութիւնն, «Բաթրիքէֆէնտի, ինչպէս անցեալ օր յատկապէս խնդրեցիք, թէ քանի որ նք քաղաքս եմք, Սիօն լեւան վրայ ձեր և Եստիկանայ մէջ եղած գերեզմանատան վէճին ալ նայինք, և մենք ձեր խնդրանաց զիջանելով խօսք տուած էինք երկու կամ երեք աւուր յետոյ լուր տալու, ահա այսօր ձեզ լուր տրուեցաւ որ նոյն տեղի վերաբերեալ բոլոր թղթերը առնէք գայք, ահա Պ. Հիւսարտոսն ալ հոս ներկայ է Եստիկանայ կողմէն, ուրեմն հաճեցէք ձեր նոյն տեղեաց վերաբերեալ թղթերը հանել որ տեսնեմք թէ ինչ են, և ձեր մէջը ծագած անհամաձայնութեան պատճառը ի՞նչ է։

«Ինչքան թղթերդ չեբրի, ըսաւ Սրբազան Պատրիարքն, և Եստիկանայ հետ ալ մեր ունեցած անհամաձայնութեան պատճառը ուրիշ բան չէ, միայն մեր իրաւանց յատկատակութիւնն է Եստիկանայ կողմէն, որով կը նպաստէ Տէրութեան կողմէն եղած թղթաւորութիւնները, զոր ան-

ցեալ օր մի ըստ միոջ պատմեցի ձեր Վսեմութեան, զորս կրննել աւելորդ կը համարիմ։

«Ինչո՞ւ համար չեբրիք ձեր թղթերը և պատճառը ի՞նչ է, ըսաւ Նորին Վսեմութիւնն, հապա ի՞նչպէս դատ պիտի վարէք, քանի որ ձեռքերնիդ անոր վերաբերեալ թղթեր չունիք, ըսել է թէ դատերնիդ պիտի կորսնցնէք և մենք ՚ի զուր պիտի հոգնիմք։

«Հարկ չտեսայ, ըսաւ Սրբազան Պատրիարքը, երբէք թուղթ չունենալ ձեւալորնելով ինքզինքն նոյն տեղեաց վերաբերեալ, Սեծագոր Տէրութեան շնորհիւ ոչ մեր դատը պիտի կորսնցնենք, որ ամենայայտնի իրաւունքնիս է, և ոչ ալ ձեր Վսեմութեան ՚ի զուր տեղը հոգնութիւն պիտի տամք, քան լիցի, միայն խնդրեմ, Վսեմ, Տէր, խնդիրը ասդին անդին չճապաղի օտար խնդիրներ մէջ բերելով, ինչպէս որ քանիցս անգամ տեսաք Պրանչիսկեանց ըրած շարժումները, և այս խնդրոյս մէջ անոնց ըրածը այնքան յայտնի անիրաւունութիւն է, ինչպէս վերը փոքր ինչ յիշուեցաւ, որուն համար այսօր եւ թէ մենք չբողբենք, ՚ի վաղիւ քարինք պիտի աղւղակեն, ինչպէս յայտնի տեսաք Ս. Յակովբայ, քառասնից Ս. Մարին, և սուրբ Օննդեան տեղեացն, և ուրիշ խնդիրներու մէջ, նոյնպէս այս գերեզմանատան խնդրոյն մէջ Պրանչիսկեանք զմեզ յանհնարինս վշտացուցած են և կը վշտացնեն միշտ, Միս իրաւունքը այնքան արդար ու ճշմարիտ է որ ուրաւ նալու համար մարդ առանց խղճի ըլլալու է, Ի հարկէ կը յիշէք, Վսեմ, Տէր, անցեալ օր այս գործը իմ հետս դատ վարելու պաշտօն ունեցող Պ. Հիւսարտոսին յանձնեցի իմ կողմէս

ձեր Վ սեմութեան ներկայութեանը, և ըսի թէ՛ ես ձեր հետը չսիրի գամ, դուք առանձինն օր մը Վ. Հիւսկատոսն ալ հետեւնիդ առնելով այ ցեղութեան ելէք գոնէ ձեր հարազատ հպատակ Հայոց ազգին սեպհա կանուութեան բռնաբարութիւն տեսնելու համար, ուր Վատինք հիւսկատոս կողմը թագաւորական արդար պողտայ ունենալով, որ աւելի յարմար, աւելի մօտ և աւելի դիւրին է իրենց անկէց դուռ չբանալով, անիրաւութար՝ չասացից թէ բռնի. և այն երկու դուռը մէկ տեղ բանալով՝ մեր սեպհական գերեզմանատան վրայ, զմեզ միշտ ոտքի տակ առած են, և միշտ մեր գերեզմանատան մէջէն ճանապարհ ընելով՝ մեր իրաւանց վնաս տալ և փճացնել է մոքերնին անշուշտ:—

«Վելի լաւ չէր ըլլար, ըսաւ Վ սեմափայլ Վալի փաշայն, եթէ նոյն տեղին վերաբեալ թղթեր ունիք, հետեւնիդ բերած ըլլալիք. բայց և այն պէս դուք ձեզէն կ'ըսէք թէ, երբէք նոյն տեղին վերաբերեալ թղթեր բերելու հարկ չկայ, և կոմ երբէք թուղթ չունեցող կը ձեւացնէք դուք զձեզ, ապա ի՞նչ բանի վրայ հիմնելով դատ վարել կ'ուզէք, ուրեմն ձեր իրաւունքը ինչով պիտի պաշտպանէք:—

«Վախ ձեր Վ սեմութեան ներկայութեանը կ'ուզեմ իմանալ թէ այս գործին համար Ֆրանչիսկեանք ի՞նչ կ'ըսեն, և ի՞նչ կ'ուզեն, պատասխանեց Սրբազան Վատրիարքն. ի՞նչ որ կ'ուզեն անոր համեմատ սկսիք խօսիլ: Սենք մեր իրաւունքը հաստատելու եւ Ֆրանչիսկեանց ըրածը բողբոջելն բռնաբարութիւն ըլլալը յայտնելու համար ամենայայտնի փաստեր ունիմք յառաջ բերելու, որոնք ձեր Վ սեմութեան ու-

ղած կարուածագրերէն տկար փաստեր չեն, և կը յուսամ որ նոյն փաստերով հաստատելէս զկնի, չէք ստիպեր զմեզ նորէն նոյն գերեզմանատան վերաբերեալ թուղթեր բերելու իցաւ ձեր Վ սեմութեան պատուական գլխոյն: Ուրեմն, Վ սեմ, Տէր, շնորհք ըրէք մեզ յայտնելու Վատինաց նոյն խնդիրը ձեր Վ սեմութեան բերնով, որ ըստ այնմ խօսեցուցէք:—

«Վախ, ըսաւ Նորին Վ սեմութիւն, Ֆրանչիսկեանք կ'ըսեն թէ, նոյն գերեզմանատունն որ այժմ ձեր ձեռքն է, ձեր սեփականութիւնը չէ:

«Վրկորդ, թէ՛ ձեր և թէ՛ Յունաց գերեզմանատան մէջէն միշտ անցու գարձ կ'ընեն եզեր իրենց պատերը դեռ չքաշած անարգել, եւ դուք ալ չէք արգիլեր եզեր, յը վասն իրաւունք ունեցած են դուռ ալ ձեռքէլ անկից:

«Վրորդ, նոյն ձեր գերեզմանատան մէջէն խալիք — ի՛նչ ամ արքունի ճանապարհ կայ եղեր, որ օրինաւոր ճանապարհ ըլլալուն համար՝ իրենց դուռը այն կողմէն ձգած են որ դիւրութեամբ երթան դան. նա մանուշակ հոն ու խոտատեղի մը ալ կայ եզեր, նոյն տեղն ալ երթալու համար ձեր գերեզմանատան վրայ դուռ ձեռքէլ համարձակած են, ահա Վատինաց ըսածը ասոնք են, հիմա դուք ձեր կողմէն այս երեք կտոր խնդիրներուն վրայօք ի՞նչ որ ունիք դուք ալ խօսեցէք:—

«Վ սեմ, Տէաք, ըսաւ Սրբազան Վատրիարք, նախկին կըտորին պատասխանելով կ'ըսեմ որ՝ նոյն գերեզմանատունը Հայոց ազգին սեպհական իրաւունքն է. ոչ թէ միայն մեր գերեզմանատունը մերն է, այլ իրենց այժմեան գերեզմանատունն անգամ ամբողջ Հայոց ազգինն է, և

իրենք Հայոց ազգէն յափշտակած են. որոց մէկ մասը ի նշան բարեկամութեան նուիրած են մեր նախնիքները իրենց մեռեալները թաղելու համար. երբ տակաւին Սիօնի լեւոյն վրայ տեղ չունէին. իսկ մնացեալ մասը ասկէ իբր մէկ դար առաջ⁽¹⁾ բռնուն զօրութեամբ դարձեալ յափշտակած են Վատինք մեր սեպհական տեղէն, զոր այժմ ձեր Վսեմութիւնը եթէ տեսնելու ըլլայ, անշուշտ պիտի ըսէք թէ նոյն Վատինաց գերեզմանատունն ամբողջ Հայոց գերեզմանատան մէկ կտորն է. ուրեմն ինչպէս առանց պատկառելու Վատինք մեր մնացեալ մասին համար կը համարձակին ըսելու թէ նոյն սեպհականութիւնը Հայոցը չէր ։»

Վսեմ. Վալի փաշայն ըսաւ .
 «Շատ լաւ . ուրեմն ինչո՞ւ համար ձեր թղթերը չեբրիք որ՝ ձեր իրաւունքն իսկոյն յայտնուի, որով առանց սղ խօսելու առիթ չը մընար, և դուք ալ իսպառ կ'ազատիք այսպիսի գլխացաւութենէ մը ։—

(1) 1774 թուոյն Պօղոս պատրիարքի ժամանակ Վատինք Պօլսոյ Գաղղիոյ գեղականին վատահելով ոտք ելած են բռնութեամբ խլել Հայոց գերեզմանատունն մաս մի, իրաւունք մէջ բերելով թէ ան. կէ իբր 120 տարի յառաջ, այսինքն փրկել 1654 թուոյն Սուրբ Աթոռոյ մէկ փոխանորդը սեղէ. իսկ իրենց ծախած է հարիւր յիսուն զօրթայի. բայց այն ժամանակին կարօտութիւն չունենալով չեն սիրած այն մասին, և հիմակ կ'ըսէին, այն տեղը կը պահանջէր իրաւամբ վաճառման ։ Եւ թէ պէտ Հայոց միաբանութիւնը ի բռնութենէ զօրաւորին ասիպեալ սիրով յանձն առեր է տեղ մի տալու Վատինաց իրենց գերեզմանատան արեւմտեան կողմէն և ոչ անոնց պահանջած մասը, որ Հայ քաղաքացւոց սեփական գերեզմանոցն է, այսու ամենայնիւ չեն կրցած բռնութեամբ խլել զայն մինչեւ 1774 տարին, յորում Համայն Վալի Հատումօօղլու Մէհմէտ փաշայն տէրի ելած ըլլալով և սուրբ քաղաքս գալով, Վատինք կը գիմեն անոր և անոր չափազանց ագահութիւնը կաշառելով կը յաջողեն ուղած տեղերին անոր ձեռքը գրաւել և թէպէտ Յովակիմ Պատրիարք բողբոսած է Բ. Դուռը, բայց նորա բողբոս այս անգամաւ նման յոյժ եղած չէ ի ցաւ սրտի բովանդակ Ազգիս ։

«Տէր իմ, ըսաւ Սրբազան Պատրիարքը, սուրբ Յակովբայ խնդիրը յուղուած ատենը կը յիշէք անշուշտ, որ ոչ թէ միայն թղթեր, այլ և մեծածառն հին և նոր հրովարտական տեգամ տեսնուելէ զինի՝ դարձեալ Չեր պատուական գլուխը այնքան ցաւցուցին, և իրենց 'նօ, 'նօ, 'նօ' երբեք մեղմացնել չ'ուզեցին. ուրեմն ինչ հարկ կայ ինձ այսօր թուղթ բերելու և խօսելու և աշխատելու իմ սեպհականութիւնս ըլլալը ապացուցանելու համար, քանի որ անոնք ուրիշին իրաւունքը ճանչնալ չեն ուզեր, ուրեմն թող իրենք ապացուցանեն նոյն գերեզմանատան մերը չըլլալը եթէ կրնան ։

«Վսեմ. Տէր, նոյն գերեզմանատան վերաբերեալ թղթերը կ'ուզէք մեղմէ, ինչ հարկ կայ զանոնք ցուցնել, քանի որ նոյն գերեզմանատան մէջ գերեզմանաքարերուն ամեն մէկը մէկ մէկ թուղթ, մէկ մէկ հրովարտակ և մէկ մէկ կալուածագիր են, անգոյ քարերը անգամ իրենց վրայի հին և նոր տապանագրերովն ինքնին կը վկայեն թէ նոյն գերեզմանատունն իսկ Հայոց սեպհականութիւնն է. եւ թէ յորանչիսկեանք այսպէս յայտանդիման երեւցած Հայոց ազգին արդար իրաւունքն չառնեն, նոյն քարերը լեզուի ելելով պիտի աղաղակեն Վսեմ անոնց այսպիսի անիրաւ վարմունքին համար է, որ արժան չառնայ այս խնդրոյս վերաբերեալ գրերը հետս բերելու, Վսեմ. Տէր, ապա թէ ոչ չկարծէք որ Հայոց ազգը առանց օրինաւոր կալուածագրեր ունենալու տիրած է անոր, քաւ լիցի ։—

«Չեր ըսած խօսքերէն առաջին մասը բաւական իմացուեցաւ. և համարե թէ կիսով չափ լուծուեցաւ խնդիրը, ըսաւ Վսեմ. Վալի փաշայն.

ուրեմն երկրորդ մասին վրայօք ինչ ու-
նիք ըսելու | ատինաց, որոնք կ'ըսեն թէ
գերեզմանատան պատը գեռ չքաշած՝
ձեր գերեզմանատան մէջէն կուգան
կ'երթան եղեր անարգել, և դուք ալ
երբէք արգելած չէք եղեր, ոյր վտան
անոնք ալ նոյն իրաւամբ համարձա-
կեր են դուռ ձգելու, զոր դուք հի-
մայ արգելել կ'ուզէք, ուստի քանի որ
այս այսպէս է, իրենց իրաւունքն է,
և դուք արգելելու իրաւունք չէք ու-
նենար—ըսելով նորին | սեմու թիւնը
քովէն ծորարած թուղթ մը առնելով
բացաւ. — ահա նոյն տեղւոյն ճիշդ
յատակագիծն ալ չիսել տուած են
| ատինք, որու վրայ ձեր ուշադրու-
թիւնը կը հրաւիրեմ, ըսաւ Սրբա-
զան Պատրիարքին : —

« Այո՛, ըսաւ Սրբազան Պատրիար-
քն, այդ այգպէս է, բայց ճշմարիտ չէ,
այլ ճշմարտանման է ըսածնին. բայց
և այնպէս նոյն ասացուածները բա-
ւական բացատրութեան կարօտ են,
ոյր վտան նախ ձեր | սեմու թեան նե-
րողամտութիւն խնդրելով բացատրեմ՝
ձեզ, Տեառք իմ, թէ ինչպէս է—ըսելով
իրեն քաշել տուած նոյն գերեզմանա-
տան յատակագիծն նորին | սեմու թե-
ներկայացնելով որ յար և նման էր մե-
ծաւ մասամբ | ատինաց յատակագը-
ծին, և զոր արգէն ի պատրաստի ու-
նէր իրեն հետ, ըսաւ. — Այո՛, քանի որ
| ատինք իրենց գերեզմանատան գեռ
պատ չէին քաշած, ինչպէս Հայոց
և Յունաց գերեզմանատուններն այ-
ժրմ աչքերնուս դիմացն է, նոյնպէս
| ատինաց գերեզմանատունն եւս կու-
խան ոտից էր հասարակաց և անաս-
նոց անգամ արածեղու տեղի, և այն-
պէս մենք և Յոյնք | ատինաց անց ու-
ղարձը մեր գերեզմանատան մէջէն
արգելած չէինք և չէինք ալ արգելեր
քանի որ երբեք ազգաց գերեզմաննե-

րն ալ մի և նոյն անարգութեան մէջ
էր և ամեն կողմ ճանապարհ եղած
էր, | ատինք ոչ մեր և
ոչ Յունաց անցուղարձը արգելած
էին իրենց գերեզմանատան մէջէն
և ոչ ալ կրնային արգելել, որովհե-
տեւ միայն սահմանաքարերով որու-
շուած էին իրարմէ : Այլ | ատինք
երբ իրենց գերեզմանատան պատը
քաշեցին, որով կերպիւ իւրք արգի-
լեցին իրենց գերեզմանատունէն Հայոց
և Յունաց անցուղարձը, և իրենց
տեղը ապահովեցին նաեւ անաս-
նոց արածելիք ըլլալէ, որու վրայ ու-
րախ եմք և ոչինչ ունիմք ասելիք, այլ
միայն սա է մեր վնասած իրաւուն-
քը, քանի որ իրենց գերեզմանատու-
նը իրենց համար (մուգատուէս) սուրբ
է, նոյնպէս է մերիններն ալ, ինչպէս
իրենք իրենց գերեզմանատան պատ
քաշելով ապահովեցին, նոյնպէս և
մենք պարտիմք մեր տեղերը ապահով-
ցնել մեր պատերը քաշելով : ուրեմն
| ատինք ո՞ր իրաւամբ մեր գերեզմանա-
տան վրայ դուռ կը ձգեն, և ան ալ եր-
կու դուռը մ'իկն, ասոր ո՞ր օրէնքը կը
ներէ : || Եւ սիրտ կարէ սոսկալ եթէ | ատ-
ինք կ'ուզեն մեր գերեզմանատան մե-
ջէն անցուղարձ ընել ըստ առաջնոյն,
ուրեմն թող քակեն իրենց գերեզմա-
նատան նոր շինած պատերը, և առա-
ջին կերպարանքը մօնայ դործը, ինչ-
պէս էր պատ չքաշած ասեն, այն ա-
տեն կրնան դարձեալ իրենց անցու-
ղարձը շարունակել մեր գերեզմանա-
տան մէջէն, դարձեալ երբէք չեմք
արգելեր, ոչ մենք և ոչ Յոյնք : —

« Երկրորդ խնդրոյն վրայ ևս ձեր
խօսածներէն բաւական տեղեկութի-
քաղեցինք, ըսաւ Նորին վսեմութիւ-
նը, և հասկցուեցաւ ինչ ըլլալը, հի-
մա կը մնայ երրորդ խնդրոյն վրայօք
եւս ձեր տալիք պատասխանները իւ-

մտնալ և տեսնել թէ անոր մէջ եւս
 ինչ գաղտնիք կայ որ այսքան խոժո-
 ռած էք յորանչիսկեաններուն և եր-
 բէք չէք զիջանիր ամսնց խնդրոյն : —

« Երբորդ խնդիրը, ըսաւ Սրբազան
 Պատրիարքը, բոլորովին պարզ և ա-
 մենայարտնի է, երբ անաշուտպէս
 մտածեմք և քննեմք, հետեւապէս
 իրենց ըսածներուն բոլորովին սուտ
 ըլլալը ինքնին կը յայտնուի : Սակայն
 կ'աղաչեմ, Վսեմ, Տէր, որ նոյն եր-
 բորդ խնդրոյն վստայօք Վատինաց պա-
 հանջմունքները շնորհք ընէք տեղի ՚ի
 տեղը ձեր բերնովը ըսել ինձ, վասն
 զի Վատինք մօթօք այլ ինչ կը խորհին
 միշտ, եւ բերնով այլ ինչ կը խօ-
 սին, ինչպէս քանիցս անգամ փորձը
 տեսնուեցաւ : —

« Երբին Վսեմութիւնը դարձեալ
 Վատինաց բերած նոյն գերեզմանա-
 տան յատակագծին վրայ մատր՝ դնե-
 լով՝ ըսաւ. « Վատինք կ'ըսեն թէ՛
 մենք արդէն միշտ Հայոց գերեզմա-
 նատան մէջէն կ'անցնէինք կը դառ-
 նայինք իբր հասարակ պողոտայէն,
 (այսինքն՝ Բաբէ — Իլ ամ), զոր ահա
 նշանակած են իրենց յատակագծին
 մէջ, » ըսելով ցոյց տուաւ այն հաս-
 տրիկէի քաշուած սեւ գիծը, որ կը
 ցուցնէր նոյն ճանապարհին տեղը՝
 որ Հայոց գերեզմանատան մէջէն
 կ'անցնէր : —

« Եւ, հիմայ նոյն գծին տեղը
 ճանապարհ կայ, Վսեմ, Տէր, ըսաւ
 Սրբազան Պատրիարքը. բայց ասիկայ
 շատ ժամանակ չէ որ զանցառութիւն
 թող տրուած է ճանապարհ ըլլալու,
 և քանի որ երբք ազգաց գերեզմանա-
 տունն ալ պատ չունէին, ՚ի հարկէ ոչ
 թէ մէկ տեղէ, այլ ամեն կողմէ ճա-
 նապարհ էր թէ՛ մեր՝ թէ՛ Զունաց և
 թէ՛ Վատինաց գերեզմանատունները,
 որուն կարծիք չկայ երբէք : Եւ նոյն

գծին տեղին համար Վատինք որ կը
 պնդեն թէ ճանապարհ է, բոլորովին
 սուտ է, և երբէք անկէց օրինաւոր
 ճանապարհ եղած չէ և չկրնար ալ
 ըլլալ : »

Երբին վսեմութիւն ըսաւ. « Եւբ
 կ'ըսէք թէ նոյն տեղը ճանապարհ չէր
 և չէ. բայց Վատինք կ'ըսեն թէ՛ ճա-
 նապարհ է, և ճանապարհ ըլլալուն
 յայտնի նշաններէն ալ մին այն է որ
 կ'ըսեն թէ, դեռ նոյն ճանապարհին յա-
 տակաքարերը (ղաղորդմ) տեղ տեղ
 կը տեսնուին, զորս Հայք չեն կրնար
 ուրանալ : — Եւրեմն նոյն յատակաքա-
 րերուն համար ինչ կրնաք ըսել, և
 տակէց աւելի հաստատուն փաստ ինչ
 կրնայ ըլլալ, եթէ իրաւ են նոյն յա-
 տակաքարերն, ուրեմն իրաւունք ու-
 նին Վատինք ճանապարհ է ըսելու և
 հետեւապէս դուռ ալ բանալու : —

« Նոյն իսկ իրենց յատակաքար
 կարծած քարերն են, ըսաւ Սրբազան
 Պատրիարքն, որք յայտնապէս կ'ըս-
 տուգեն ոչ թէ միայն ճանապարհ չըլ-
 լալը, այլ և նոյն քարերուն տակը իսկ
 գերեզման ըլլալը. վասն զի Վատինաց
 յատակաքար կարծելով վկայ բերած
 քարերն իսկ պիտի ստուգեն թէ ի-
 րենց տակը մարդ կայ թաղուած : —

« Եւ ինչպէս, ըսաւ Երբին Վսե-
 մութիւնն : —

« Վտանջի, կրկնեց Սրբազան Պատ-
 րիարքն, ընդհանուր սովորութիւն է
 ամեն ժամանակ, ամեն ազգաց, և ա-
 մեն տեղ ուր ուրեք որ կը գտնուին
 այնպիսի կարօտ աղքատ կամ անտէր
 մարդիկ, որք ոչ կարեն իրենց գերեզ-
 մանը օրինաւոր կամ որբաքարով չի-
 նել տալ, ոյր վասն կրօնիպաւ ին մանր
 քարեր շարել անոնց վրայ գոնէ տե-
 ղը անյայտ չմտալու համար, նոյն սո-
 վորութեան համեմատ ահա դրուած
 են սաղոյսատակ կարծուած քարերն ալ

—1) գիտէ, որ անտէր տղքատաց կամ
որ անկարող անձանց գերեզմանն են
անոնք. եթէ Պրանչիսկեանք չեն հա-
մոզուիր, ըսածս ստուգելու. համար
հրաման ըրէք, Վսեմ. Տէր, ուր տեղ
որ լատինք սալայտտակ կը կարծեն,
թող փորուի, եթէ նոյն քարերուն
տակէն մեռելոց ոսկորներ չելլան, ան-
ձամբ կը վճռեմ նոյն տեղին ճանա-
պարհ ըլլալը. Իսկ եթէ մեռելոց
ոսկորներ ելլելով դարձեալ չեն հա-
մոզուիր Պրանչիսկեանքին չափս յայտ-
նի է, և դարձեալ կը տարակուսին,
Տէր իմ, այն տեղէն կրկին հրաման
ընելու պիտի պարտաւորիք նոյն ճա-
նապարհ ըսուած տեղը ծայրէ ՚ի ծայր
մէկ մարդաշատ խորութեամբ փո-
րել տալու. եթէ մեռելոց ոսկորներ
չելլեն նոյն ճանապարհ կարծուած
ծայրէ ՚ի ծայր փորուած տեղէն ամ-
բողջ իմ սեփնական գերեզմանա-
տունս իրենց կը թողում. եթէ լա-
տինք ձեր Վսեմութեան ներկայու-
թեանը դաշնադրութիւն ընելու կրու-
նան համարձակել. իսկ եթէ ընդհա-
կառակը պատահի, այսինքն՝ մեռելոց
ոսկորներ ելլեն, իրենք ալ իրենց գե-
րեզմանատեղին մեզ թողուն, զոր մեր
գերեզմանատան հետ բազդատելով
հաղիւ չորրորդ կամ հինգերորդ մա-
սը կրնայ ըլլալ. Եթէ կը վստահին ի-
րենց հնարած ստութեանը, թող ա-
տեան գան, և գործադրեմք առանց
ժամանակ անցընելու:—

“Ներեցէք Վսեմ. Տէր, եթէ
Պրանչիսկեանք ինչպէս միշտ նժ, նժ,
նժէն զատ բան ճանաչել չեն ուզեր,
թէ և բոլոր աշխարհ վկայէ թէ ճշ-
մարիտը այս է, բայց և այնպէս եթէ
իմ ստուգած ճշմարտութիւններուս,
որոնք որ աւելի ապացուցական են,
դարձեալ չեն համոզուիր, պիտի ըս-
տիպուիմ իրենց խորհրդով գծուած

իրենց գրէն ելած, իրենց բերած
և ձեր Վսեմութեան յանձնած յա-
տակագծին վրայ յակամայից բռնա-
դատեալ չըսեմ թէ յարդարութենէ
ստիպեալ, իրենց նշանակած մէկ ան-
հերքելի վկայութիւնը յառաջ բերել-
ընելով 1). Պատրիարքն ձեռքը յատա-
կագծին վրայ երկարցընելով և նոյն
ճ. յարարհին տեղը ցուցնող հաստ
սեւ գծին վրայ դնելով, ըսաւ.— Վսեմ.
Տէր, այս գծին տեղին վրայ չէ՞ լա-
տինաց պնդելը թէ ճանապարհ է:

“Եւ յիս, պատասխանեց Նորին Վսեմութիւնն:—

“Աւրեմի, ըսաւ Սրբազան Պատ-
րիարքն, իրենց գծած և ներկայացու-
ցած յատակագծին վրայ վստահ են.
անոր համեմատ խօսինք, և ինչ որ
վճռուի ՚ի հարկէ սիրով պիտի ընեն,
և ամենայն սիրով պիտի ընդունին և
պաշտօնաւոր իսկ ալ են շիտակը խօսե-
լու համար:—

“Ի հարկէ, ըսաւ Նորին Վսեմութիւնն.
քանի որ իրենք գծած և բե-
րած են այն յատակագիծը ըսել է որ
իրենց ուղածին համեմատ գծուած է.
եթէ իրենց մէջէն է գծողը ՚ի հարկէ
քաջ գիտելով գծած է, և եթէ օտար
որ է, ՚ի հարկէ իրենք ըսւ մը հաս-
կըցնելով և որոտմելով՝ գծել տուած
են, եւ կամ տուելի տուագագոյն է
գծողին՝ նոյն իսկ գերեզմանատուն
ները տեսնելով գծելը այս յատակա-
գիծը, ինչպէս ահա դուք ալ կը տես-
նաք, նոյն իսկ տեղւոյն համեմատ չէ.
ինչպէս ահա ձեր քաշել տուածին
գիծերն ալ տար նոյն է, միայն ճանա-
պարհի տեղւոյն գիծը կը պակսի ձեր
գծել տուածին մէջ, Եւ աւելութիւն
մի ալ ունի մեր քաշել տուած յա-
տակագծին վրայ՝ անոնց քաշել տը-
ւածը, ըսաւ Սրբազան Պատրիարքը,
վասն զի ամենայն պարագայիւք ու

ընկալուող կերպիւ քաշել առած են . նա մանաւանդ երեք աղբաց գերեզմանատանց սահմանադրութիւնը շանակելէ զինի , գերեզմանադրութիւն անգամ նշանակելով աւելի օրինաւոր բրած են , որ համարէ թէ Վսեմափայլ Տէր , յատուկ յատուածաւ կոյս կողմանէ եղած է այդ , և Նշարդ խնդիրը բողբոլին լուծելու համար պատահած է այդ , թէ և իրենք չեն զգացած : Սկսեմ Տեառք իմ , քաջ նկատեցէք սա իրենց ճանապարհը սառած տեղը ցոյցնելու համար քաշած սա հաստ և սեւ գծին , որ Հայոց գերեզմանատան մէջէն կ'անցնի , մեծապէս շնորհակալ պէտք է ըլլամք նոյն ճորանչիսկեաններէն որ զմեզ մեծ տարակուսութենէ և աշխատութենէ ազատեցին . իրենք ահա նոյն գծովը օրինաւորապէս հաստատած են թէ , նոյն ճանապարհը բրած տեղը ճշգրտապէս իսկիւն-իւն չէ , այլ գերեզմաններ են : —

« Ի՛նչ կ'ըսէք , ըսաւ Վսեմ . Վալի փաշայն , ի՛նչ բանի վրայ հաստատուելով զայդ կ'ըսէք , և բաժնեկի ինչով կրնաք ստուգել և հաստատուել : —

« Ի՛մենայն զխրութեամբ , վասն զի , ահա նոյն գծով ստուգուած է արդէն , ըսաւ Սրբազան Պատրիարքն , և ինձ ստուգելու աշխատութիւն չէ մնացեր . բոլորով մտաւ նոյն սեւ գծին վրայ գնելով ցուցուց Վսեմ . Վալի փաշային Վատինայ քաշած յատակա-

գծին մէջ նշանակուած Հայոց մասին մէջ այն գերեզմանադարը , որուն իսկ կիսովի վրայէն քաշուած էր նոյն եղջերուաքաղ ճանապարհը ցուցնող հաստ սեւ գիծը , և ըսաւ . — Վաջ գիտեցէք Տեառք իմ , նայեցէք ինչ օրինաւոր պատահած է այս , մի թէ ուրիշ վկայութեան և ըստուգութեան կարօտութիւն մնաց գեռ , ահաւասիկ իրենք իրենց ձեռքը ստուգած են թէ նոյն ճանապարհը բրած տեղը գերեզմանատուն է , և այժմեան գտնուած ճանապարհը ետքէն անցու դարձով հաստատուած է , քանի որ իրենք իրենց ձեռքը այդպէս հաստատապէս վկայած են , ալ ուրիշ ոչ վկայութեան և ոչ ուրիշ ստուգութեան կարօտութիւն մնաց , ալ թող Վատինայ ինչ որ կ'ուզեն թող ըսեն . ահա լիակատար ստուգեցաւ գործն , և այն իրենց բերած յատակագծովը : Եւրոպացաւ Վսեմ , Վալի փաշայն և բոլոր ներկայ գտնուողք , և ըսին . — Ճիշտ այդպէս է , և այս յայտնի ապացոյց է , ուրեմն յայտնի անխրաւութիւն է Վատինայ բրածը և խօսածը , — ըսելով բոլոր այս եղելութիւնը հասկցուցին Պ . Հիւսպատանին , որ արդէն խօսքերուն եղանակէն և յատակագծին վրայ եղած քննութիւններէն և մատնացոյց շարժմանքներէն կիսով չափ հասկցած էր , և նա սկսաւ ժպտել :

(Եւրոպացաւ-Վսեմ-Վալի-ն է)

Ա. Ղ. ՕԹ. Ա. Ի ՈՐ Ն Ի Լ. Ե. Ա. Թ. Ն. Ն. Զ. Ի. Թ. Ե. Ն. Ե. Ա. Յ.

« Ոչ է սա թագաւոր փառաց տէր ցօրու թեանց »
ՍԱՂ. ԻՌԱՅ

Ո՛չ է դա ո՛վ , ի թեւս թեթեւս , դա զօրութեամբ բռնէ և սատիկ Մինչ Անմահին ի սուրբ աթոռ , յերկրէ սրանայ արդ աւանիկ , Գմբէթ վերին , գունդ և կամար , երկնից բարձրը նոյն իսկ խորան Ընդ վեհութեամբ գորոյն գողուստ կան ի յերեք և ի ստան :

Դա թագաւոր ինքն է փառաց
Տէր բարեկար մահկանացուաց :